

Karsai László

A MAGYAR HOLOKAUSZT-TÖRTÉNETÍRÁSRÓL

*Válasz Ablonczy Balázsnak, Csiki Tamásnak, Gyáni Gábornak és Novák Attilának**

A magyar történettudományban, ezen belül szűkebb szakterületemmel, a holokauszttal kapcsolatban ritkán fordul elő, hogy történészek vagy „civilek”, esetleg újságírók, közírók, filozófusok vitáznának egymással. Természetesen a holokauszttagadókat nem tekinthetem velünk, szaktörténészekkel vitázóknak, ők egyfajta sajátos politikai pornográfiát művelnek, nézeteik, állításaik cáfolata szaktudományos szempontból nem jelent komoly kihívást. A magyarországi holokauszt előzményeivel, történetével, következményeivel viszonylag – talán – kevesen foglalkozunk. Ritkán fordul elő, hogy egymással alapvető kérdésekben, például a magyarországi antiszemitizmus erejéről, tömegbefolyásáról, Horthy Miklós és rendszere történelmi felelősségéről, vagy a Zsidó Tanácsokról és a cionista ellenállókról vitáznának a szaktörténészek. Nem biztos, hogy ez jó dolog, a tudományos viták segíthetnének az elemzések elmélyítésében, új kutatási területek kimunkálásában. Egy szakmai vita akkor igazán „jó”, ha két olyan történész osztja meg egymással és olvasóikkal akár homlokegyenest eltérő véleményét, akik az adott szakterület forrásanyagaiban hosszú évekig kutattak, legfrissebb hazai és külföldi szakirodalmát is jól ismerik. Nem sokat lehet várni viszont egy olyan vitától, ahol az egyik vitázónak csak rendkívül határozott véleménye van, de nem ismeri sem az adott téma forrásait, sem szakirodalmát. Ráadásul fontos tényeket, információkat elhallgat, vagy azért, mert nem is ismeri ezeket, vagy azért, mert valóban teljesen járatlan választott témájában.

Ezért is lepett meg, hogy éppen Gyáni Gábor, 19–20. századi társadalomtörténettel, valamint történelemelméleti kérdésekkel foglalkozó kollégám veselkedett neki a magyar holokauszt-történetírás historiográfiai feldolgozásának. Cikke elolvasása után még kevésbé értem, ki vagy kik és miért pont őt kérte (kérték) fel e téma feldolgozására. Mint azt az alábbiakban részletesen bizonyítani szeretném, Gyáni zömmel olyasmiket hány a szemünkre, amiket nem írt volna le, ha nem csak bírálná, hanem el is olvasná munkáinkat.

Négy szerző három írása foglalkozik a Kommentár 2008/3. számában a magyar(országi) holokauszt, illetve általában a holokauszt és még általánosabban a történetírás egyes (történet)filozófiai kérdéseivel. Közülük Novák Attila szűkebb „célhünk”, a holokauszttal is, ezen belül a cionista ellenállás egyes kérdéseivel foglalkozó történész. Csiki Tamás eddig, Gyánihoz hasonlóan, a 19. századi gazdaság- és társadalomtörténet kutatója volt. Ablonczy Balázs Teleki-életrajzában olyan óvatosan próbálta meg a penetránsan antiszemita politikus zsidópolitikáját tárgyalni, hogy az már-már

* A szerző kifejezett kérésére írását csonkítás nélkül közöljük. A szerk.

az apologetika határát súrolja. Gyáni önmagát cikkében kétszer, hangsúlyosan a kérdés-kör nem szakértőjének nevezi. Ez utóbbi – többek között – azáltal is igazolást nyer, hogy Gyáni leírja: „nem sokkal a varsói felkelés előtt tört ki a varsói gettólázadás”. Csak a II. világháború eseménytörténetét Gyánihoz hasonlóan kevésbé ismerők számára szeretném rögzíteni: 1943. április 19-én tört ki a varsói *gettólázadás*, a varsói *felkelés* pedig 1944. augusztus 1-jén. Nem hiszem, hogy a hat (6) évig tartó világháborúban egy közel tizenhat (16) hónapos intervallumot lehetne a „nem sokkal előtte” szavakkal jellemezni.

Kezdjük Ablonczy Balázs és Novák Attila „tizenkét állításával”. Számomra nem világos, hogy mit is akartak tulajdonképpen ezekkel az „állításokkal”. Lehetséges, hogy nem ez volt a szerzők szándéka, de nagyon úgy tűnik, mintha két ember, egy zsidó lapnál dolgozó és egy mérsékelt-konzervatív folyóirat főszerkesztője, leült volna, hogy egy baráti, elvtársi megbeszélésen tisztázza, és iránymutató szándékkal közlétegye újnak még végtelen jóindulattal sem nevezhető gondolatait a holokausztról. Különösen két történelmi részéről furcsa, sőt visszatetsző ilyesfajta szentenciák leszögezése. Tulajdonképpen csak tizenegy, meglehetősen közhelyesen hangzó „állításról” van szó, melyekkel nehéz vitatkozni, annyira triviálisak és magától értetődőek. Azért csak 11-ről, mert a 11. és 12. pont azonos témáról szól, csak a sorszámuk különböző. Meglepett, hogy Novák Attila ebben az állítássorozatban éppen a cionista ellenállókra nem juttatott külön sorszámot és legalább egy sort. A 7. pontot hiányosnak érzem: nem csak a magyar társadalom jelentős részének közönyéről volt szó például 1944-ben, hanem nem kis hányadának zsákmányszerző mohóságáról, vad antiszemitizmusáról, aktív részvételéről a zsidók üldözésében (gondoljunk csak az 1944-es feljelentő levelek áradatára!), kirablásában és deportálásában. Érdeemes lett volna egy külön pontban kitérni a történelmi keresztény és keresztyén egyházak, vagy az írók, költők felelősségére, az antijudaista és antiszemita propaganda közötti azonosságokra és különbségekre is.

Csíki Tamástól most megtanultam, hogy a „narratíva” nem más, mint visszaemlékezés, bár lehetséges, hogy Gyáni Gábor Csíki eme definícióját nem tartja majd elég pontosnak. Csíki igen kritikus az eddigi magyar holokauszt-szakirodalommal kapcsolatban, ugyanakkor számomra nem teljesen érthető, hogy miért egy földrajzi enciklopédián kéri számon, hogy „csak” a „mi és a hogyan történt” típusú kérdésekre próbáltak meg szerzői (köztük ő maga is) választ adni, és nem volt céljuk (tegyük hozzá: nem is lehetett) a „miért történt”-re is válaszolni. Csíki egyébként következetesen „izraelitáknak” nevezi szócikkeiben a zsidókat. Ez a szóhasználat a holokauszt történetének teljes meg nem értését mutatja. Ha csak az izraelita vallásúakat üldözték, deportálták, gyilkolták volna halomra, az „csak” egyfajta modern vallásháború lett volna. A náci (és cinkosai) rasszista ideológiájából „logikusan” következett a faji irtóháború, vagyis a holokauszt. Téved Csíki akkor is, amikor pusztán a II. világháborúnak tulajdonítja az „erkölcsi és közösségi normák” felbomlasztását. Mint közismert, Magyarországon hosszú évtizedekre visszanyúló hagyományai voltak a „modern”, rasszista antiszemitizmusnak is már 1939 előtt. 1938-tól, a diszkriminatív törvényhozástól szokhatták meg az emberek, hogy nemcsak munkával, vállalkozással, tanulással lehet egzisztenciához, vagyonhoz jutni, hanem úgy is, hogy szomszédja felmenőit kikutatja,

állásából, üzletéből kidobhatja, házát, gyárát, földjét kiigényli és állami segítséggel igénybe veszi.¹ Csíki szerint „kutatóink forráshasználati gyakorlata” is alapvetően hibás, hiszen a „tények rekonstruálására alkalmasnak vélt eredeti dokumentumokat preferálja”. Véleménye szerint ezek a kutatók (sietek jelezni, hogy magamat is büszkén sorolom közéjük) kevésbé mérlegelik, hogy közigazgatási iratokból és a rendvédelem irataiból² nemcsak a diszkriminatív intézkedések sorozatáról, hanem a zsidósággal szembeni hatalomgyakorlás metódusairól is képet kaphatnánk. Nagyon örültem volna, ha egyetlen egy olyan tanulmányt vagy cikket is megjelölt volna Csíki, amelyből erre a következtetésre jutott.

Nemcsak úgy véljük, hanem valóban alkalmasak például a közigazgatási iratok a „tények rekonstruálására”. Mi, akik hosszú évek, sőt évtizedek óta kutatunk a hazai és külföldi levéltárakban, bizony észrevettünk sok mindent ezekben az iratokban. Például azt, hogy kik, hol, mikor és főleg hogyan szervezték meg 1944-ben a gettókat és gyűjtőtáborokat Magyarországon. Különösen érdekes azt feltérképezni, hol *nem* szerveztek (például Hódmezővásárhelyen) gettót, (és miért nem...), hol csak külön, de nem zárt városrészben, meglehetősen jó körülmények közé tömörítették a zsidókat. Ugyanakkor voltak közigazgatási vezetők, akik brutális hatékonysággal embertelen körülmények közé zsúfolták zsidó polgártársaikat.³ Tudósítanak forrásaink arról is, kik voltak e gettók rabjai, hogyan éltek, mit ettek, mikor, hogyan deportálták őket stb. 1944-ben volt, ahol pályázni lehetett az öt holdon aluli zsidó birtokokra. Érdekes tanulságokat lehet levonni abból, kik, milyen érvekkel, mire hivatkozva pályáztak. Nemcsak az elnyomó apparátus működéséről szólnak az eredeti iratok, a levéltári források, hanem az egyes emberek, embercsoportok mindennapjairól, örömeiről, bánatairól, törekvéseiről is. A választójogosultság igazolásához benyújtott eredeti származási okmányok, kérvények némelyike valóságos családregegyet tartalmaz. A segélykérvényekből a Horthy-korszak szegényeinek mai szemmel nézve néha elborzasztó nyomoráról is plasztikus képet kaphatunk. Somogyban például a helyi illetékesek egy része úgy vélte, hogy minden cigány megbízhatatlan, tehát nem lehet vándoripari engedélyt adni nekik. Az alispán tömör leiratában közölte, hogy konkrét bűncselekmény hiányában ezen az alapon az iparengegedély kiadását nem lehet megtagadni. Nem feledkezhetünk meg a feljelentő levelekről, a csendőri nyomozati jelentésekről sem. Feljelentik a zsidóbarátokat és a zsidóktól vásárlókat, a korrupt hivatalnokokat is.

Bizonyára mindezzel Csíki is tisztában van, de számomra nem teljesen világos okokból régi, kedves tanítványomat, Csősz Lászlót pécézte ki magának, aki nemcsak az ere-

¹ Erről részletesen lásd BIBÓ István: *Zsidókérdés Magyarországon 1944 után* [1948] = UÓ.: *Válogatott tanulmányok*, II., szerk. Huszár Tibor, Magvető, Budapest, 1986, 569–809, különösen 632–633.² Csíki tévesen a „rendvédelem” alatt tünteti fel a főispánokat, akiknek sem a rendőrség, sem a csendőrség felett nem volt intézkedési joguk. Csíki téved, nem lehet „rendvédelmi közegeknek” tekinteni az alispánokat és főszolgabírókat, ők viszont adott esetben rendelkeztek a helyi csendőri erők felett.

³ Az 1944-es gettókról érdekes és rendkívül informatív napi jelentéseket küldtek a Központi Zsidó Tanácsnak az egyes gettókból. Ezeket lásd Frojimovics Kinga és Molnár Judit szerkesztésében: *MAKOR* (Magyar Zsidó Levéltári Füzetek) 2002/5., 50–148.

deti levéltári forrásokat tárta fel, hanem a Szolnok vármegyei lapokat és a témájába vá-
gó DEGOB-jegyzőkönyveket,⁴ memoárokat is átnézte. Ha nem bíráltnak szánta vol-
na, a magam részéről dicséretnek venném, hogy megjegyzi: utóbbi kettőt Csősz a levél-
tári források alapján bizonyított tények alátámasztására, illusztrálására használta. Ta-
nulmánya további részében Csíki bemutatja, hogy ehelyett, tehát az elsődleges levéltári
források feltárása és a visszaemlékezések feldolgozása helyett mit kellett volna tenni.
Többek között néhány, nagyon töredékes visszaemlékezést idéz, hangsúlyozottan azzal a
célal, hogy igazolja, ahány ember, annyi múlt, nem is kell törekedni a tények rekonst-
ruálására. Bevallom, engem próbálkozása nem győzött meg. Először is a kassai holo-
kausztról közöl egy sorényt, megállapítja például, hogy a helyi polgármester, Pohl
Sándor Endre László gödöllői⁵ alárendeltje és elvbarátja volt. Pontosabb megfogalma-
zásban: Pohl kifejezetten jó barátja volt az ország egyik leghírhedtebb antiszemita-
jának, aki 1944-ben belügyi államtitkárként lelkesen szervezte Magyarország „zsidótlanítását”.
Pohlról ezek után Görög Artúrtól, a kassai Zsidó Tanács egyik tagjától megtudjuk, hogy
ő is a város vezetésében a „tisztas antiszemita” tartozott. Az ellentmondást fel kel-
lett volna oldani: vagy Endre szívbéli jó barátja valaki, tehát „zsidófalo” antiszemita,
vagy „tisztas antiszemita”. Csíki azt állítja, hogy az 1960-as években Görög csak az em-
lékeire hagyatkozva írta meg emlékiratait, mint a lábjegyzetekből kiderül, Izraelben.
Ahol, ha Csíki állításának hitelt adunk, még közel húsz évvel a holokauszttól sem ol-
vasott soha, egyetlen sort sem a vészidőszakról, egyetlen rokonával, ismerősével, barát-
jával sem beszélt arról, mit éltek ők át. Nem hatott emlékeire a Kasztner- vagy az
Eichmann-per sem. Nehezen hihető, sőt nyugodtan nevezhetjük ezt hihetetlennek.
Csíkinak is rendelkezésére állt volna Pohl Sándor és kollégái, például Csatáry László-
nak, a kassai gyűjtőtábor szadista parancsnokának népbíróági pere. Átnézhetné volna az
1944-es, igen gazdag kassai levéltári anyagot is, de nem tette, csak megpróbálta elemez-
ni Görög „narratívájának” egy töredékét. Vállalkozása nem járt sikerrel.

Az olvasó nem jár jobban a másik „narratíva” elemzésével sem. Csíkitől csak azt nem
tudjuk meg, hogy pontosan mikor írta le emlékeit Offner Róbert, mi volt ekkor a fog-
lalkozása, miért látta szükségesnek emlékeit leírni Nagymáthé Béla. Abaújszántó refor-
mátus lelkésze visszaemlékezését Csíki mint annak példáját idézi, hogy a történetíró a
kulturális emlékezet „megalkotója”. Először is egy visszaemlékező még nem „történet-
író”. Csak abban az esetben tekinthető annak, ha (forrás)kritika nélkül elfogadjuk,
hogy minden valóban úgy történt, ahogy az emlékeiben él. Nagymáthé Béla visszaemlé-
kezésében viszont hemzsegek a hihetetlen, valószínűtlen epizódok. Hozzá négy zsidó
munkaszolgálatos szaladt 1943 pünkösdjének első napján, hogy századparancsnokuk
egyszerre kétszázukat akarja kikötetni, mert nem akarják megenni a nem kóser ebédet.
Ezek szerint itt egy ortodox, vallásos zsidó századról van szó, és szadista parancsnokuk
gyakorlatilag a század minden egyes tagját ki akarta kötetni. Nem értem, hogy ha vallá-

⁴ Deportáltakat Gondozó Országos Bizottság. A 1944–1946 folyamán felvett mintegy 3800 jegyzőkönyv
szkennelt változatát lásd: www.degob.hu.

⁵ Csíki újabb apróbb tévedése: 1938–1939-ben, Pest megyei alispánként is főnöke volt Endre alispán
Pohlnek.

sos zsidókról van szó, őket miért éppen pünkösdkor háborította fel, hogy megint egyszer nem kóser ételt tettek eléjük. A m. kir. honvédségben még tömeges parancsmegtagadás esetén sem volt szokás egy egész század minden egyes tagját megbüntetni. Még hihetlenebb, hogy ezek az ortodox zsidók vasárnaponként a református templomba jártak. Természetesen fel lehetett volna dolgozni, használni ezt a visszaemlékezést is, ha előbb komoly levéltári kutatómunkát végzett volna Csíki, megpróbálta volna más visszaemlékezésekkel is összevetni Nagymáthé Béla „narratíváját”.

Gyáni Gábor írása egyszerre volt elgondolkodtató és lehangoló. Elgondolkodtató azért, mert Gyáni súlyos kritikai megállapításokat tesz a magyarországi holokauszttal foglalkozó történészek egy részéről. Lehangoló, mert alapvetően elfogult, ráadásul, mint bevezetőmben említettem, a holokauszt hazai és nemzetközi szakirodalmában járatlan szerző írásáról van szó. Már Gyáni bevezetőjében is csak úgy sorjáznak a téves és megtévesztő állítások. Gyáni szerint 1984-ben Budapesten nagyszabású konferenciát szerveztek a magyar holokauszt negyvenedik évfordulója alkalmából. Ő sem volt ott, én viszont résztvevőktől⁶ tudom, hogy munkahelye, az MTA Történettudományi Intézete kicsiny tanácstermében kényelmesen elfért az a néhány magyar és izraeli történész, aki ezen a baráti eszmecserén részt vett. Nem tudom, Gyáni milyen „számottevő publikációkról” tud, melyek e konferencia után megjelentek. Biztosan nem a História karcsú 1984-es évkönyvére gondolt, amelynek rövid cikkei közül valóban néhány a holokausztról (is) szól. Téved Gyáni akkor is, amikor debreceni tanárát, mesterét, Ránki Györgyöt olyan történésznek próbálja meg beállítani, aki élénk kapcsolatot tartott a holokauszt-történetírás akkor kurrens nemzetközi áramlataival. Ránki György soha nem végzett elmélyült levéltári kutatásokat a magyar holokauszt témakörében, nem tartott előadást egyetlen nemzetközi holokauszt-konferencián sem, e tárgykörben alig néhány cikket publikált. Személyes barátság fűzte őt R. L. Brahamhez, de ezt rajta kívül nagyon sok magyar történész elmondhatta, elmondhatja magáról. Viszont illetett volna megemlíteni, hogy Ránki György mint az MTA TTI igazgatója a Soros Alapítvány segítségével kicsiny holokauszt- és zsidó történeti kutatócsoportot szervezett a '80-as évek közepén. Ennek olyan neves (és akkoriban természetesen munkanélküli) ellenzéki tagjai is voltak, mint Bence György és Kovács M. Mária.⁷ Utóbbi angol nyelven is megjelent monográfiáját⁸ éppen úgy említés nélkül hagyja Gyáni, mint Szita Szabolcs magyar, német és héber nyelvű monográfiáit is. Ma már kevesen emlékeznek arra, hogy Schmidt Máriának, Ránki György tanítványának is jelentek meg tanulmányai még a nyolcvanas években, többek között a Gyáni által valószínűleg ritkán lapozgatott Yad Vashem Studiesban is.⁹ Ha

⁶ Asher Cohen, Karsai Elek.

⁷ A csoport tagja volt még Stark Tamás, Schmidt Mária, Varga László és e sorok írója.

⁸ KOVÁCS M. Mária: *Liberalizmus, radikalizmus, antiszemitizmus. A magyar orvosi, ügyvédi és mérnöki kar politikája 1867 és 1945. között*, Helikon, Budapest, 2001. Angolul: *Liberal Professions and Illiberal Politics. Hungary from the Habsburgs to the Holocaust*, Oxford UP, London, 1994.

⁹ Maria SCHMIDT: *Provincial Police reports: new insights into Hungarian Jewish History 1941–1944*, Yad Vashem Studies 19. (1988).

már Gyáni a magyar holokauszt-történészek munkásságát akarta áttekinteni, Stark Tamás munkáival is foglalkoznia kellett volna.¹⁰

Gyáni kemény szavakkal ostorozza az 1994-es budapesti, valóban nagy és nemzetközi történészkonferencia anyagát publikálókat azért, mert az előadások egy részét csak magyarul tették közzé. Megkérdezhetette volna a kötet egyik szerkesztőjét, munkahelyi kollégáját, Pók Attilát ennek elsősorban anyagi okairól. Talán említést érdemelt volna, hogy 1994-ben Budapest mellett Jeruzsálemben, Londonban és Washingtonban is rendeztek nemzetközi történészkonferenciát magyar történészek részvételével is a magyar holokausztról, az ezeken elhangzott előadásokat pedig angolul is közzétették.¹¹ Nem tud Gyáni arról sem, hogy 2002-ben Braham professzor 80. születésnapja tiszteletére vaskos ünnepi kötet jelent meg, melyben csak úgy sorjáznak az angol nyelvű tanulmányok is.¹²

Gyáni nem említi a 2004-es budapesti nemzetközi történészkonferenciát sem, melyen amerikai, kanadai, izraeli, olaszországi, németországi, lengyelországi és romániai történészek is részt vettek. Kilenc szekcióban 52 előadás hangzott el, melyek döntő többségét (sajnos három előadó, Radu Ioanid, Majsai Tamás, Bence György és Varga László végül nem adta le előadása szerkesztett változatát) már 2005-ben magyarul és angolul is publikálták.¹³ Nem is merek arra gondolni, hogy Gyáni azért nem említette ezt a bilingvis kiadványt, mert egyik fő állításának erejét, mely szerint „mi”, a magyar holokauszttal foglalkozó történészek nem publikálunk angolul, gyengítette volna. Sokkal valószínűbbnek tűnik, hogy Gyáni sem arról nem tud, hogy 2004 tavaszán Washingtonban is többnapos nemzetközi történészkonferenciát szerveztek az USHMM-ben a magyar holokausztról, sem arról, hogy a budapesti konferencia anyaga angolul is megjelent.

Gyáni egy historiográfiai kézikönyv egyik szerzőjének egyik idézete alapján jut arra a következtetésre, hogy még „mutatóba sem akad olyan mai magyar holokauszt-történész, aki képes lenne felkelteni maga iránt a téma határainkon kívüli kutatóinak figyelmét, akinek tudnának a kutatásairól és idéznék az eredményeit”. Hivatkozási alapnak ez csekély. Ráadásul Gyáni, módszertani és elvi szempontból is erősen vitatható módon, eltitkolja az olvasók előtt, hogy egyik kedvence, Tim Cole budapesti gettó-történeti monográfiájában sűrűn idézi magyar történészek, közöttük tanítványaim könyveit, tanulmányait, cikkeit. Cole felfigyelt még Berkes Tímea egyik 1994-es tanulmányára is. Őt azért említem meg külön, mert Gyáni is tudja, hogy Berkes tanítványom volt, meg is említi egy megvető lábjegyzet kíséretében egy másik, szintén kitűnő tanulmányát. Gyáni, hogy ne csak tanítványaimról írjak, természetesen nem említi meg, hogy Cole

¹⁰ Tamas STARK: *Hungarian Jews During the Holocaust and After the Second World War, 1939–1949*, Boulder – Columbia UP East European Monographs, New York, 2000.

¹¹ *The Nazis' Last Victims*, szerk. Randolph L. Braham – Scott Miller, USHMM – Wayne State UP, Washington D. C. – Detroit, 1998.

¹² *Küzdelem az igazságért. Tanulmányok Randolph L. Braham 80. születésnapjára*, szerk. Karsai László – Molnár Judit, MAZSIHISZ, Budapest, 2002.

¹³ *The Holocaust in Hungary. A European Perspective*, szerk. Judit Molnár, Balassi, Budapest, 2005.

nagyon sűrűn idézi *A zsidó Budapest* című kétkötetes munkát¹⁴ (elmulasztva hozzátenni, hogy ez is megjelent angolul is...), éppen úgy, mint Erős Ferenc, Fejes Judit, Majsai Tamás és más magyar történészek Gyáni által szintén méltánytalanul nem említett tanulmányait. Gyáni figyelemre sem méltatja vidéki kollégáink holokauszttárgyú munkásságát. Tyekvicska Árpád és munkatársai (*Salgótarján*), Nagy Ferenc és kollégái (*Nyíregyháza*), Németh László és Paksy Zoltán (*Zalaegerszeg*) komoly, nagyon értékes köteteket publikáltak az elmúlt években.¹⁵

Gyáni szerint a „témában jártas magyar történészek nem publikálnak idegen (lényegében angol) nyelven”. A valóság azonban az, ha Gyáni nem is tud róla, hogy igenis publikálunk mi angolul (is), és ami ebből logikusan következik, nem is olvasta ezeket a munkáinkat. Provincializmussal vádol minket Gyáni, amit annál is könnyebben megtehet, mert nem tudja, hogy az elmúlt évtizedben egyetlen egy átfogó holokauszttárgyú monográfia jelent meg a világon, ráadásul magyar történész tollából.¹⁶ Gyáni ugyan tud erről a monográfiáról, de azt nem olvasta. Gyáni azt sem tudja, hogy például a (nyugat)németországi holokauszttörténészekkel kapcsolatos egyik kritika az, hogy meglehetősen provinciálisak, csak elenyésző mértékben hasznosítják műveikben a más nyelveken, például angolul megjelent szakirodalmat vagy forráskiadványokat. Franciaországi, amerikai vagy izraeli kollégáik műveit csak akkor olvassák el, ha azokat lefordítják németre. Például Martin Broszat Romániáról és Lengyelországról szóló munkáiban alig használ román vagy lengyel szakirodalmat. Vannak a belgiumi német megszállási politikáról szóló könyvek, amelyekben nincs francia vagy flamand szakirodalmi hivatkozás. Nincs olyan német történész, aki 1945 óta átfogó holokauszttörténet megírására vállalkozott volna. Izraeli történész tollából egyetlen átfogó holokauszttörténet jelent meg az elmúlt hatvan év során, de nem akadt olyan lengyel, orosz vagy francia történész, aki ilyen munka megírására vállalkozott volna az elmúlt fél évszázadban. Alig akad franciaországi holokauszttörténész, akinek munkáit lefordították volna angolra, héberre vagy németre. Ha ez nagyritkán megtörtént, munkáik zöme csekély figyelmet keltett, ami annál is inkább sajnálatos, mert Philip Burrin és kollégáik kitűnő elemzéseket publikáltak az elmúlt évtizedekben.¹⁷

Mivel Gyáni nem ismeri munkáinkat, így könnyű kijelentenie, hogy feltűnő közönyt mutatunk a holokauszttörténet nemzetközi kutatását irányító paradigmák és magyarázó modellek iránt. Csak tanítványaim legszűkebb körére szorítkozva: Molnár Juditnak 2002 óta öt tanulmánya jelent meg angolul, ezek közül kettő héberül is, egy pedig németül. 1997 óta hosszú hónapokat töltött kutatói ösztöndíjjal Jeruzsálemben a Yad Vashemben,

¹⁴ E munka egyik szerzője, Frojimovics Kinga jelenleg a Yad Vashem Archives magyar részlegének igazgatója, egy rövid ideig szintén tanítványom volt.

¹⁵ SZEDERJESI Cecília – TYEKVICSKA Árpád: *Senkiföldjén. Adatok, források, dokumentumok a Nógrád megyei zsidóság holocaustjáról*, Studium Libra – Nógrád Megyei Levéltár, Balassagyarmat–Salgótarján, 2006; *A nyíregyházi zsidóság pusztulása. Forrásközlés*, szerk. Nagy Ferenc, Nyíregyháza, 2004; *Együttélés és kirekesztés. Zsidók Zala megye társadalmában 1919–1945*, szerk. Németh László – Paksy Zoltán, Zala Megyei Levéltár, Zalaegerszeg, 2004.

¹⁶ KARSAI László: *Holokauszttörténet*, Pannonica, Budapest, 2001.

¹⁷ Erről részletesen lásd Dan MICHMAN: *One Theme, Multiple Voices. Language and Culture in Holocaust Research = Festschrift in honour of Yehuda Bauer and Israel Gutman*, Jerusalem, 2001, 357–388.

Washingtonban, a United States Holocaust Memorial Museumban (USHMM) és New Yorkban a City University of New York holokauszt-központjában (Braham professzor meghívására) és a Columbia Universityn. Csaknem egytucatnyi hazai nemzetközi és külföldi nemzetközi történészkonferencián tartott előadást az elmúlt évtizedben.

Kádár Gábor és Vági Zoltán *Self-Financing Genocide* című könyvét (CEU Press, Budapest – New York) 2004-es megjelenése óta külföldön is igen sokan recenzálták, idézték. Tanulmányaik közül kettő angolul, egy németül jelent meg az elmúlt négy évben. Mind Kádár Gábor, mind Vági Zoltán 1999 óta hosszú hónapokat töltött, többször is Jeruzsálemben a Yad Vashem, Washingtonban az USHMM tudományos kutatói ösztöndíjasaként. Mind a ketten tucatnyi hazai nemzetközi és külföldi nemzetközi tudományos konferencián tartottak előadást az elmúlt jó fél évtizedben.

Csosz Lászlónak egy német és egy angol nyelvű tanulmánya jelent meg eddig (a szerzőtől származó információ szerint két másik megjelenés előtt áll). 2000 óta kilenc külföldi nemzetközi és négy hazai nemzetközi konferencián tartott előadást.

Végül magamról: 20 tanulmányom jelent meg 1991 óta idegen nyelven. Tizenkettő angolul (kettő közülük héberül is), három franciául, kettő németül, egy románul. 24 hazai nemzetközi és nemzetközi konferencián tartottam előadást, többek között Tel Avivban, Haifán, Jeruzsálemben, Párizsban, Berlinben, Londonban, Washington D. C.-ben, New Yorkban, Los Angelesben, Seattle-ben. Az Európa Tanács strasbourgi főépületének nagyelődőjében 1998. február 5-én és 6-án rendezett nemzetközi konferencián a holokauszttal kapcsolatos európai levéltári kutatási lehetőségekről, törvényekről és jogszabályokról én tartottam a főreferátumot. E nemzetközi konferencián résztvevőknek is köszönhető, hogy a Nemzetközi Vöröskereszt Bad Arolsen-i irattárának anyaga nemrégiben kutathatóvá vált.¹⁸ 2004 tavaszán a párizsi Musée Jean Moulinben másik kedves volt tanítványommal, Toronyi Zsuzsával, a Magyar Zsidó Múzeum vezetőjével magyar holokauszt-történeti időszak kiállítását szerveztünk a francia Shoa Fondation megbízásából. Rövid nyitva tartása idején, 2004. május 4-től június 6-ig csaknem tízezer érdeklődő kereste fel kiállításunkat.

Hosszú hónapokat töltöttem kutatói ösztöndíjakkal Jeruzsálemben, Zürichben és Bernben, Rómában és Washingtonban, Párizsban és New Yorkban. Nehezen tudom mással, mint az alapvető információk hiányával magyarázni Gyáni azon megjegyzését, hogy munkatársaimmal „nem kapcsolódunk megfelelő mértékben a [holokauszt]tudomány nemzetközi intézményi rendjéhez”. Ő is tudja, hogy 1994 óta vezetem a Yad Vashem Archives Magyarországi Kutatócsoportját. Tanítványaimmal, munkatársaimmal szisztematikus kutatómunkával feltártuk és számítógépes adatbázisban rögzítettük, majd mikrofilmre vet(et)tük a magyarországi levéltárak többségében a zsidó és cigány holokauszttal kapcsolatban 1938–1946 között keletkezett iratanyagot. Ez több százezer pagina, zömmel nem ismert, nem publikált eredeti forrást jelent. Munkakapcsolatban

¹⁸ *Conservation et ouverture aux chercheurs des archives des camps de concentration et du génocide: étude particulière du SIR d'Arolsen. Actes du Symposium International. Fédération Nationale des Déportés et Internés Résistants et Patriotes, Paris, 1999. Előadásom címe: Inventaire, conservation et consultation des archives des camps de concentration et du génocide: législation nationales, pratique du SIR d'Arolsen et expérience d'autres institutions, 47–58.*

állunk nemcsak a Yad Vashem vezető történészeivel, oktatási szakembereivel, hanem a washingtoni USHMM és a párizsi Shoa Fondation szakértőivel is. Lehetséges, hogy minderről Gyáni nem tud, de fölmerül a kérdés: ha ennyi mindent nem tud, miért ír magabiztosan olyasmiről, amivel kapcsolatban alapvető ismeretei sincsenek?

Gyáнинak nagyon fontos a történelmi emlékezet, és annak nemcsak történészek által, írásműveikben rögzített változata, hanem „tárgyasult” formái is. Tökéletesen igaza van, a múzeumok, műemlékek, emlékművek stb. éppen úgy az emlékezet helyei, őrzői, mint a könyvek, tanulmányok. Neki igazán illett volna megemlítenie, hogy Kádár Gábor és Vági Zoltán írta az Auschwitzi Tábori Múzeum 18-as számú barakkjában 2004 óta látható állandó kiállítás forgatókönyvét, melynek szakmai lektorai között ott volt Molnár Judit és e sorok írója is. Molnár Judit volt a Gyáni által valószínűleg eddig még fel nem keresett Páva utcai első, magyar, állandó holokauszt-kiállítás programirodájának vezetője. E kiállítás forgatókönyvét szintén Kádár Gábor és Vági Zoltán írta, jómagam történész szakértőként sokat dolgoztam ezen a kiállításon. Gyáni felfigyelhetett volna a BIPOLAR német–magyar kulturális program keretében megszervezett „Botlatókő”-programra is. Ennek során 2007–2008 folyamán Nyíregyházától Sopronig csaknem száz emlékkövet tett le Günther Demnig német alkotóművész a holokauszt idején meggyilkolt zsidók és cigányok utolsó lakóhelye előtt a járdába. 2007–2008-ban a Fővárosi Közoktatásfejlesztési Közalapítvány gimnáziumok számára kiírt pályázattal és komoly pénzösszeggel segítette ezen akció folytatását. Jómagam mint a BIPOLAR szakmai zsűrijének tagja előadásokkal, a beérkezett életrajzok ellenőrzésével segitettem a fővárosi diákok munkáját.

Nem tudom mással, mint az alapvető információk, tények nem ismeretével magyarázni Gyáni Gábor azon állítását is, hogy a magyarországi holokausztkutatók nem tekintik különösebben fontosnak a nemzetközi történetírói diskurzus figyelemmel kísérését. A még ma is fiatalnak tekinthető Csősz László egyik, még az 1990-es évek végén írott munkáját ma már szerzője is másként írná meg, de egyetlenegy tanulmány alapján ilyen messzemenő következtetésekre jutni meglehetősen vitatható.

Gyáni magabiztossága felületes olvasási módszerrel párosul. Ő úgy tudja, hogy Kádár Gábor és Vági Zoltán Götz Aly és Christian Gerlach könyvéről írt recenziót, holott a valóságban csak e munka egyetlenegy fejezetéről mondtak – igaz, igen lesújtó – véleményt. Gyáni figyelmét elkerülte az is, hogy *Az utolsó fejezetről* jómagam is írtam recenziót, utóbbi angol és héber nyelvű változatát a Yad Vashem Studies a tanulmányok rovatban közölte.¹⁹ Ide tartozik, hogy Gyáni nem értette meg (Kovács Andrással ellentétben), hogy Varga Lászlóval az Élet és Irodalomban nem arról és nem azon vitáztunk, hogy a németek megelégedtek-e volna 50 000 vagy 100 000 magyar zsidóval, vagy sem. Varga, átvéve Aly és Gerlach döntően félrefordított magyar dokumentumokra, például félreértett minisztertanácsi jegyzőkönyvekre alapozott tézisé, azt állította, hogy a ma-

¹⁹ László KARSAI: *The Last Chapter of the Holocaust*, Yad Vashem Studies 34. (2006), 293–329. Gyáni figyelmét az is elkerülte, hogy a könyvről egy évvel korábban magyarul is közzétettem bírálatomat (*A holokauszt utolsó fejezete*, *Beszélő* 2005/10., 74–91).

gyar hatóságok szinte rákényszerítették a németeket arra, hogy az összes magyar zsidót „átvegyék” tőlük. Jómagam azon az állásponton voltam ebben a vitában, hogy a németek már eleve azzal a szándékkal jöttek Magyarországra, hogy annyi zsidót deportál(tat)nak, amennyit csak tudnak. Ahogy azt Kovács András szellemesen megfogalmazta: a magyar zsidó holokausztot 1944 előtt úgy lehetett volna elkerülni, ha lelkesebben kollaborálunk a németekkel, nem provokáljuk ki hazánk megszállását. Az áldozatok számát pedig úgy lehetett volna (talán) csökkenteni, ha 1944. március 19. után kevésbé lelkesen kollaborálunk. Súlyos történeti, politikai és morális kérdésekről van itt szó, nagy kár, hogy Gyáni mindebből semmit sem értett meg. Ha Horthy Miklós kormányzó, Sztójay Döme miniszterelnök és kormánya kvázi elébe megy a németek ki sem mondott kívánságainak, ha ők kezdeményezik a magyar(országi) zsidók deportálását, akkor politikai és erkölcsi felelősségük sokkal nagyobb. A Horthy–Sztójay-kormányra nem nagyon kellett nyomást gyakorolniuk a németeknek. Ernst Kaltenbrunner, a Birodalmi Biztonsági Főhivatal (RSHA) vezetője a még alig kinevezett miniszterelnöknek, Sztójay Dömének világosan tudtára adta: a magyarországi zsidókérdés gyökeres, alapos rendezését óhajtják. Ötven- vagy százezer magyar zsidóért nem jött volna Magyarországra maga a deportálások (nagy)mestere, Adolf Eichmann, és a zsidókérdés „végső megoldása” során 1944-ig Európa számos országában nagy tapasztalatokra szert tett szakértőinek válogatott csapata. A Sztójay-kormány bűne az volt, hogy „csak” lelkesen engedelmeskedett a német kívánságoknak, parancsoknak, és boldogan állította a csendőrséget és a rendőrséget, a hivatalnokokat, orvosokat és bábákat, a vasutasokat és mérnököket a magyar zsidók megbélyegzése, kifosztása, gettókba, gyűjtőtáborokba kényszerítése, végül deportálása szolgálatába. De nem ők kényszerítették a németekre a magyar zsidókat.

Gyáni úgy tudja, „ritkán tapasztalni”, hogy a holokausztot kutató történészek komolyan érdeklődnének az áldozatok naplói, visszaemlékezései vagy például filmekben is rögzített emlékei iránt. Szerinte nem akadt még magyar történész, aki vette volna a fáradságot, hogy elemezze ezt az újkeletű memoár- és kvázi-naplóanyagot. Ha kezébe vette volna *Holokauszt* című könyvem, észre vehette volna, hogy abban részletesen idézem, ismertetem többek között Wladyslaw Bartoszewski, Tadeusz Borowski, Margaret Buber-Neumann, Adam Czerniakow, Anne Frank, Gács Teri, Garai András Júda, Richard Glazar, Chaim Kaplan, Wiesław Kielar, Raymond-Raoul Lambert, Hermann Langbein, Primo Levi, Munkácsi Ernő, Calel Perechodnik, Jankel Wiernik, Samuel Willenberg és Yitzhak Zuckerman naplóit, visszaemlékezéseit, írásait. A Spielberg-féle Shoah Alapítvány²⁰ digitalizált archívumában eddig valóban nem kutattam, de ennek komoly anyagi okai voltak és vannak. Gyáni talán nem tudja, hogy az alapítvány anyagában hozzánk legközelebb Berlinben lehet hozzáférni. Ha bármely magyarországi intézmény szeretne kapcsolódni az alapítvány szerveréhez, éves előfizetési díjat kell fizetnie, amely jelenleg 15 000 dollár. Ezenkívül ki kell építeni egy 100 mb/s teljesítményű rendszert is. Ha magánszemélyként szeretnék egyetlen egy DVD-t vagy VHS kazettát

²⁰ Shoah Foundation Institute for Visual History and Education – University of Southern California, Los Angeles.

kapni (az eddig felvett kb. 52 000 interjú között van néhány órás és 24 órás anyag is), akkor 90 dollárba kerül egy-egy DVD vagy kazetta (plusz a postaköltség). Talán ennyi információ birtokában Gyáni is belátja, hogy egy átlagos jövedelmű magyar történész nehezen engedheti meg magának, hogy ebben a valóban nagyon gazdag anyagban kutasson. 1998-ban, amikor Magyarországon is elindult az alapítvány munkája, az interjúkészítőknek többórás előadásban próbáltam vázolni a magyar holokauszt fő jellemzőit.

Javaslom Gyáнинak, hogy látogasson el a Páva utcai Holokauszt Dokumentációs Központ állandó holokauszt-kiállítására, ahol saját szemével is meggyőződhet arról, nemcsak ő, mi, a kiállítás szervezői is hallottunk már az *oral history*ről. Álljon meg legalább néhány olyan érintőképernyő előtt, amelyeken Bárány László remek mélyinterjúiból vett, sokszor csak néhány mondatos „narratívák” segítenek a látogatóval megértetni, mi mindenben mentek keresztül a holokauszt túlélői. Németül 2005-ben, magyarul 2008 szeptemberében jelent meg egy tanulmányom Esterházy Pál (1901–1989) hercegről.²¹ Ez is elkerülte Gyáni figyelmét, pedig ebben hosszan idéztem Mérei Anna kitűnő dokumentumfilmjét, amelyben a Nagyboldogasszony (ma: Ménesi) úti apácák által 1944-ben megmentett hajdani kisgyerekek meséltek emlékeikről. Ha Gyáni megnézte volna publikációs jegyzékemet, akkor tudhatná, hogy több visszaemlékezést, naplót rendeztem már sajtó alá, tehát tudom, hogy az áldozatok szempontjai is fontosak.²²

Gyáni nem tudja, hogy a Deportáltakat Gondozó Országos Bizottság mintegy 3800, 1944–1946-ban felvett jegyzőkönyve feldolgozása alapján Kádár Gábor és Vági Zoltán több tanulmányt is publikált. A Task Force²³ anyagi támogatásával ők ketten digitalizáltatták és tették fel a világhálóra ezt a felbecsülhetetlen értékű forrásanyagot.

Gyáni rosszul tudja: Daniel J. Goldhagen „nem sokak által” erősen vitatott könyvet írt, hanem egy téves prekonceptió, kutatási hipotézis alapján egy ma már a szakma által nem olvasott, nem idézett könyvet. Amikor tizenegy (11) évvel ezelőtt azt írtam, hogy Goldhagen könyvét éppen úgy el fogják felejtetni, nem fogják idézni, mint Arno Mayerét,²⁴ ez néhány kollégám szerint merész jóslat volt. Mára kiderült, nekem lett igazam. Goldhagen, mint ezt Deák István professzor (Columbia University in the City of New York) annak idején kiváló összefoglaló tanulmányában megírta, magáról azt állította, hogy megtalálta a holokauszt egyetlen okát: minden egyes német pusztító, démoni, gyilkos indulatoktól eltelt antiszemita volt.²⁵ Deák is kimutatta, hogy nem akadt olyan komoly holokauszt-történész Jeruzsálemtől Washingtonig, Sydneytől Berli-

²¹ *Die Rettung ungarischer Juden 1944* = Paul Esterházy 1901–1989. Ein Leben im Zeitalter der Extreme, szerk. Stefan Lütgenau, Studienverlag, Innsbruck, 2005, 61–84.

²² Lásd pl. *Budapest, 1944* [Katz Renée írása], *Mozgó Világ* 1998/3., 13–44; „S meddig tart az ámokfutásom?” Dr. Deák Pál 1945-ös naplója, *Mozgó Világ* 2004. augusztus, 41–65.

²³ Task Force for the International Cooperation on Holocaust Education, Remembrance and Research. 1998-ban kezdeményezte megszervezését Göran Persson svéd miniszterelnök. Jelenleg 25 állam, köztük hazánk tagja, valamint számos nem kormányzati szervezet, mint például a Buenos Aires-i Shoah Museum, a belgiumi Deportálás és Ellenállás Zsidó Múzeuma, a jeruzsálemi Yad Vashem stb. is.

²⁴ *Történeszek, gyilkosok, áldozatok*, Beszélő 1997. június, 34–59.

²⁵ István DEÁK: *Holocaust views. The Goldhagen controversy in retrospect*, *Central European History* 30. (1997/2.), 295–307.

nig, aki ne bírálta volna meg ezt a bizonyíthatatlan és alapvetően téves tézist. Deák István szerint nálam élesebben az egész világon csak Bettina Birn kanadai történész (akit egyébként Goldhagen beperelt) bírálta Goldhagent. Gyáni figyelmét sajnálatos módon az is elkerülte, hogy éppen az általa is szerkesztett folyóiratban, a BUKSZ-ban jelent meg a Goldhagen-kritikám angolul is. Ha elolvasta volna ezt a tanulmányomat, akkor tudná, hogy éppen a DEGOB-jegyzőkönyvek, tehát visszaemlékezések alapján próbáltam bebizonyítani, hogy a deportálást túlélő magyar zsidók között nem kevesen voltak, akik szép számmal találkoztak nem antiszemita, sőt néha kifejezetten filoszemita osztályokkal és németekkel. Tehát nem igaz, amit Goldhagen állított, hogy minden egyes német egy eliminációs antiszemita kultúra „terméke” és hordozója lett volna.

Braun Róbert kandidátusi disszertációjának egyik opponense voltam. Gyáni ezt is rosszul tudja, a szerinte „történetfilozófus” Braun nem arra tett kísérletet, hogy a holokaust elbeszélhetőségét érintő nemzetközi történészdiskurzust hazánkban bemutassa. Braun, mint arra a kandidátusi disszertáció akadémiai védésének bizottsági elnöke, Hajdu Tibor még a „diskurzus” hivatalos megnyitása előtt felhívta a figyelmet, arra tett kísérletet, hogy bebizonyítsa: olyan mint történettudomány nem létezik. Logikusan merült fel a kérdés: miért akar valaki egy olyan tudományág kandidátusa lenni, amely szerinte nem is létezik? Gyáni, aki nem volt jelen ezen a vitán, (talán) nem tudja, de Braun álláspontját a vitában nem tudta érvekkel megvédeni. Nemcsak könyvéből, a vita során is kiderült, hogy választott szűkebb témája, a holokaust szakirodalmában is igen járatlan, összetévesztette például Eichmannt és Himmlert is. Nem tudott válaszolni például egyik, még írásban előre feltett kérdésemre sem, amely így hangzott: ha annyi történelem létezik, ahány ember, ha a történelem nem más, mint egy kaleidoszkóp, amelyet bárki tetszése szerint forgatva mindig új és új képeket láthat maga előtt, akkor meddig kell ezt a kaleidoszkópot forgatni ahhoz, hogy Auschwitz bájos, békés üdülőfaluképpé öltse bámuló szemünk előtt? Az öttagú bizottság (Hajdu Tibor, Litván György, Molnár Judit, Tatár György és Varga László) végül a lehetséges 15 pontból hatot (6) vagyis 40%-ot adott Braunnak. Ezzel jómagam és a másik két opponens, Vajda Mihály és Sipos Péter is egyetértett.

Nagyon erős a gyanúm, hogy Gyáni csak egy recenziót olvashatott Raul Hilberg 1961-ben megjelent monográfiájáról. Gyáni talán nem tudja, hogy Hilberg 1985-ben jelentősen, három kötetre bővítve és némileg átdolgozva ismét kiadta nagy művét. Hilberg munkája valóban klasszikusnak számít, ebben Gyáninak illetve az általa olvasott recenzensnek igaza van. Viszont élénk tévedés, hogy a jeles amerikai zsidó történész szakított volna a „nürnbergi látásmóddal”. Könyvében zömmel a nürnbergi per(ek)hez összegyűjtött német dokumentumokat használja. Látásmódját, elemzésének fő irányait ez döntően befolyásolta. Mint több kritikusa is megállapította: Hilberg a holokaustot döntően a „gyilkosok szemével” nézte. Könyvében, némi túlzással azt is mondhatnánk, hogy nincsenek zsidók, csak név, személyes sors vagy tettek nélküli áldozatok. Ráadásul Hilberg, mivel a tettesek nézőpontjából írja le, igaz, nagyon pontosan a megsemmisítő apparátus működését, azt az álláspontot képviseli, hogy az első diszkriminatív intézkedésektől és rendeletektől a jogfosztó törvényeken keresztül nyílegyenes út vezetett a zsi-

dók tömeges fizikai megsemmisítéséig. Sokan vitatták már az 1960-as években is ezt az álláspontot, mára a szakemberek többsége egyetért abban, hogy az Auschwitzba vezető út inkább „kanyargós” volt. Hitler és közvetlen környezete még 1939–1940-ben is a zsidók tömeges kivándoroltatásában látta a zsidókérdés „végső megoldását”. Gyáni arról sem tud, hogy Hilbergnek a zsidó tanácsokkal illetve a zsidó ellenállással kapcsolatos nézeteit, állításait milyen sokan és milyen hatékonyan bírálták.

Téved Gyáni akkor is, amikor azt állítja, hogy a magyar holokauszt történéseinek „szemében mindmáig Randolph Braham a legfőbb, úgyszólván az egyedül mérvadó szaktekintély”. Talán nincs még egy olyan tekintélyes történész, mint R. L. Braham, aki olyan jól túrné, sőt bátorítaná, hogy régebbi írásait, elemzéseit bíráljuk vagy kiegészítsük. Sosem felejttem el, hogy 1992-ben Párizsban, Karády Viktor professzor által szervezett konferencián, amikor előadásomban Brahamnak a zsidó tanácsokkal kapcsolatos koncepcióját bíráltam, ő mélyen elgondolkodott, helyette és szinte „nevében” Yehuda Don professzor szállt vitába velem. Mást és másként írunk, mint Braham, más témák (is) érdekelnek bennünket, mint őt. Erről Gyáni is meggyőződhet majd, ha lesz ideje tanulmányainkat, könyveinket elolvasni. Nagy kár, hogy erre nem cikke megírása előtt kerített sort.

Befejezésül csak egy történetfilozófiai, vagy inkább történetírói, módszertani problémára szeretnék kitérni. Gyáni is úgy hiszi, hogy nehéz, ha nem lehetetlen különbséget tenni a történelmi tény és annak különféle értelmezései között. Ráadásul eme abszurd tétel bizonyítására azt a Christopher Browningot idézi, aki tudományos munkáiban soha nem alkalmazza ezt a dekonstrukcionista, posztmodern „elvet”. Vannak történelmi tények és vannak interpretációk. Aki a kettőt nem tudja egymástól megkülönböztetni, az nem történész. Egy egyszerű példával élve: Sztálin halott, Fidel Castro (e sorok írásakor, 2008 szeptemberében) még él. Ezek tények. Tény az is, hogy Sztálin rendkívüli kegyetlenséggel kényszerítette kolhozokba és szovhozokba a szovjet parasztokat. Ez utóbbi tényt lehetséges, csak éppen nem nagyon érdemes úgy interpretálni, hogy Sztálin azért volt kegyetlen ember, mert kisgyerek korában apja, a részeges suszter gyakran elverte. Valószínűnek tűnik, hogy Sztálin jellemének fejlődésére kisgyerekkori traumái is hatottak. Fejlődött, változott, alakult, torzult jelleme a tifliszi papi szemináriumban, az illegális mozgalomban és szibériai száműzetése idején is. Nem is beszélve a (telj)hatalomért folytatott párton belüli küzdelmekről stb. Gyáni nem veszi észre, mert nem illik prekonceptiójába, hogy Browning általa idézett tanulmányában egy nagyon konkrét esemény pontos fel- és kideríthetőségével kapcsolatban fogalmazta meg álláspontját. Egyszerűen arról van szó, hogy miközben a holokauszttal kapcsolatban (is) egyes esetekben nagyon sok, elsőrendűen fontos eredeti levéltári forrás, valamint naplók, levelek, újságcikkek, fotók, visszaemlékezések sora áll rendelkezésünkre, vannak olyan események, „tények”, amelyekről 1) vagy nem születtek egykorú, írásos dokumentumok; 2) vagy ezeket később megsemmisítették. Arról, hogy a 101-es tartalékos rendőri zászlóalj egyes tagjai egy, pontosan meg sem határozható időpontban lezajlott tömeggyilkosság során mit, miért és hogyan tettek, csak jóval később, egy nyomozási, majd bírósági eljárás során, nyilvánvalóan önmentő szándékkal is tett, egymásnak ellent-

mondó tanúvallomások állnak a rendelkezésünkre. Browning – és ezt Gyáninak világosan le kellett volna írnia – végül mégiscsak írt egy könyvet, amelyben a 101-esek vizsgálati és bírósági anyagai, valamint más, eredeti levéltári források alapján egyrészt feltárta, hogy hol, hogyan, mikor tömeggyilkolt ez a század. Még fontosabb eredménye volt e munkának az, hogy Browning részletesen feltárta e tömeggyilkosok „jellemfejlődési útját” is. Részletesen taglalta, hogyan váltak egyszerű tartalékos rendőrök lelkes vagy csak különféle okokból engedelmeskedő tömeggyilkosokká. Voltak, akikre hatott az antiszemita propaganda, mások nem akartak társaik előtt gyávnak mutatkozni, voltak, akik egyszerűen megszokták, hogy háború van, nekik az a feladatuk, hogy gyilkolják a „haza ellenségeit” stb. Browning a csoport-nyomást, a konformizmust, a háborús körülmények között még a viszonylag biztonságos hátszországban (ebben az esetben az idegen, ellenséges, megszállt Lengyelországban) is fellépő „ostrom-mentalitást” is kiemeli. Gyáni talán nem tudja, de Goldhagen volt az első és gyakorlatilag az egyetlen, aki Browning e munkájáról megsemmisítőnek szánt bírálatot írt, azt hangoztatva, hogy valamennyi 101-es egy démoni, pusztító antiszemita kultúra terméke és hordozója volt...

Gyáni nem szakértője a holokausztnak. Neki csak véleménye van, melyet tényektől nem befolyásolt tisztánlátással fogalmazott meg. Ennek ellenére igencsak lesújtó véleménye cáfolatát eddigi munkásságunkról, kutatási és publikációs terveinkről, legalább a Kommentár olvasóinak tájékoztatása érdekében, fontosnak tartottam.

Ady Endre 1878 közepén